

ДЕРЖАВА ТА СУСПІЛЬСТВО У ПРОЦЕСАХ ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

УДК 316.3.21

Шаповаленко М.В.
Харківський національний
університет імені В.Каразіна

СКЛАДОВІ ПОЛІТИЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

У сучасних умовах проблема політичної стабільності в Україні набуває особливої гостроти. Це зумовлено необхідністю проведення системних реформ та забезпеченням національної безпеки. Але це можливо за наявності політичної довіри з боку населення та політичного капіталу у владних інститутах. Якщо є криза довіри, то доволі складно досягти нового формату суспільного договору та забезпечити консолідацію демократії.

Ключові слова: політична стабільність, трансформація суспільства, політична довіра, легітимність, політичний капітал

Шаповаленко М.В.

СОСТАВЛЯЮЩИЕ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СТАБИЛЬНОСТИ В УСЛОВИЯХ ТРАНСФОРМАЦИИ ОБЩЕСТВА

В современных условиях проблема политической стабильности Украины приобретает особую остроту. Это обусловлено с необходимостью проведения системных реформ и обеспечения национальной безопасности. Но это возможно при наличии политического доверия со стороны населения и политического капитала в институтов власти. Если есть кризис доверия, то довольно сложно достичь нового формата общественного договора и обеспечить консолидацию демократии

Ключевые слова: политическая стабильность, трансформация общества, политическое доверие, легитимность, политический капитал

Shapovalenko M.

COMPONENTS OF POLITICAL STABILITY IN SOCIETY TRANSFORMATION

The trust is the main power legitimating factor that influens on transformation society. . The signs of constructive stability are considered and the factors that lead to the instability of the political system are identified The essence of cause-effectrelations between the level of public confidence and variousmechanisms of political power legitimization is described in Ukraine.

Key words: political stability, society transformation, political trust, legitimacy, political capital

Проблеми політичної стабільності та механізмів її формування й підтримання в умовах трансформації суспільства є одними з найважливіших для сучасної політичної науки. У світі, який постійно змінюється й ускладнюється в умовах глобалізації, збереження стабільності у

суспільстві набуває особливого значення, оскільки важливим чинником її є політичний капітал акторів та інститутів.

Події, що сталися в Україні наприкінці 2013 та початку 2014 рр., дозволяють повному розглянути проблеми й колізії демократичного транзиту посткомуністичного типу. Системна трансформація політичної системи відбувається у вкрай складних геополітичних і внутрішньо-політичних умовах.

Проблемі політичних трансформацій і стабільності приділили значну увагу такі вчені, як С. Ліпсет, С. Кен-Рюн, С. Торрес, П. Штомпка, В. Ачкасов, С. Володенков, О. Галкін, А. Дегтярьов, В. Ільїн, М. Ільїн, Ю. Левада, І. Лиханова, О. Макаричев, М. Михальченко, В. Сергеев та інші. Серед західних авторів, наукові здобутки яких уплинули на розробку цього напрямку, слід назвати Г. Колодку, Т. Парсонса, Н.Смелзера, А. Турена, Ю. Габермаса, Ф. Хайека, П. Штомпку; в Україні та в Росії Є.Головаху, М. Ільїна В. Горбатенка, Г. Зеленько, В. Кременя, А. Романюка, О. Фісуна, В. Якушика.

Істотною складовою успіху системної трансформації суспільства, забезпечення політичної стабільності, що неможливо без підтримки з боку населення дій правлячого політичного класу і відповідних інститутів влади. Підтримка масовою свідомістю політичної влади як системи інститутів, якій делегована певна сукупність компетенцій, є основою стабільності політичної системи держави і може бути головним ресурсом реформування суспільства. Це делегування суспільством деякої суми повноважень інститутам і певним персоналіям означає, що, з одного боку, політичні інститути й політичні актори отримують право здійснювати свої владні повноваження, використовуючи примусові акції і вдаючись до непопулярних заходів. Водночас, делегувавши повноваження, суспільство готове підкорятися діям і розпорядженням цих інституцій і, відповідно, з розумінням сприймати непопулярні дії офіційної влади, починаючи від „шокової терапії” в економіці вкупі з неминучим зубожінням частини населення. Підтримка, довіра є складовими політичного капіталу акторів, тому важливо визначити роль і значущість цього явища в системній трансформації суспільства. Виявлення ролі цього чинника дозволить з'ясувати ресурсне забезпечення системних перетворень і, можливо, відповісти на питання відносно природи посткомуністичних трансформацій і перспектив консолідації демократії в нашій країні.

Стабільність – складне і багатомірне явище, і, як правило, результат взаємодії різних факторів і механізмів її збереження. Водночас вона являє собою рухливий і хиткий стан, що проходить у своєму розвитку крізь фази дестабілізації, рестабілізації різних корелятивних підсистем суспільства. Тому політична

стабільність виражає такий стан політичної динаміки, коли домінує тимчасова рівновага (чи баланс) сил основних політичних акторів, після якого можлива і наступна дестабілізація, порушення цього балансу. Це порушення балансу й може призвести до політичної кризи. Вважається, що загальна нестабільність прямо пропорційна таким факторам: зростанню урбанізації, перенаселенню, ослабленню механізмів соціально-політичного контролю, ступеня торгової і фінансової залежності від зовнішніх джерел, нормативні зміни, неадекватні політичні рішення, зміна статусу еліт.

Дестабілізуючі політичні дії підсилюють тиск на державну владу і політичний режим, розширюючи чи, навпаки, звужуючи правові норми легітимності. Ступінь їхнього впливу на систему багато в чому залежить від характеру політичної системи і політичного режиму, частотою їхньої появи й тривалістю.

У той же час рівень політичної стабільності визначається здатністю політичної системи й режиму справлятися з дестабілізуючими акціями внутрішнього порядку й зовнішніми імпульсами.

Головними стабілізуючими чинниками є наявність соціальних каналів для вираження різноманітних протестів, легалізації конфліктів і вмілого ними керування, своєчасної політичної інституалізації соціально-економічних програм. Наступним компонентом політичної стабільності є легітимність політичної влади та її здатність до адекватного реагування на різні зовнішні імпульси й здатність підтримувати переконання в оптимальності й ефективності існуючого режиму як найбільш адекватного нормам і традиціям цього суспільства.

В умовах трансформації суспільства, потенціал дестабілізації міститься у базисному розриві між соціально-економічними змінами і гранично запізненим створенням політичних інститутів (політичні партії, партійна система, вибори і таке інше, але й правил гри, формальних і неформальних обмежень, що спрямовують політичну активність у певному напрямку). Це веде до розриву соціокультурної цілісності: відбувається розрив між колишньою системою цінностей, на яких ґрунтується легітимність політичної влади, і змінами, що припускають появу нових цінностей і норм. Наслідком цього є порушення екзистенціальної стабільності: комфортність і затишок

повсякденного життя порушуються, розширюється депривація, роздмухуються політичні пристрасті, зростає конфліктність на всіх рівнях політичної системи. Крім того, велику роль у політичній стабільності/нестабільності відіграють зрілість політичних інституцій, вплив яких може бути вирішальним у розхитуванні маятника.

У перехідних суспільствах різноспрямовані і неодночасні зміни елементів системи можуть перетворити нестабільність на перманентний стан. Перманентна нестабільність системи є таким станом системи, за якого превалюють неконтрольовані чи слабо контрольовані процеси. Стихійні й базисні зміни, що виходять за межі керованості з боку владних структур, спричинюють руйнацію системи, а не її трансформацію, а відтак система перестає відтворювати свої базисні характеристики.

Кризи створюють нові альтернативи для розвитку й формування нових конфігурацій між політичними структурами. Український варіант довгострокової стабільності був прикладом латентної нестабільності з цілим ланцюгом відкладених політичних конфліктів, які й проявились під час кризи 2013-2014 рр.

Перш за все переважна більшість політичних інституцій, утворених за зразками західних демократичних режимів, відрізняється неспроможністю приймати рішення, виробляти стратегічні курси розвитку суспільства та контролювати цілеспрямоване застосування владних ресурсів. А головне – сучасна українська влада продовжує зберігати неопублічність і непрозорість, що були притаманні попередньому режиму. Особливості вітчизняного законотворчого процесу, неспроможність здійснювати послідовно політичний курс і неможливість розробляти більш-менш реалістичну стратегію забезпечення національної безпеки держави (фінансова та податкові системи знаходяться й досі у стані невизначеності) є переконливим доказом цієї тези. Сама політична реальність створює ситуацію неможливості коректної інституційної ідентифікації не тільки аналітиками, але й самими діючими особами, тобто політиками вищих органів влади. Більш того, реальний конфлікт між групами інтересів дає можливість владі приховувати недієздатність, що дозволяє їм зміцнювати свої позиції, а різномірним угрупованням у середині її – вирішувати головну проблему перехідного періоду забезпечувати накопичення первісного

капіталу. Суперечності існували й існують тільки в засобах публічного обґрунтування цього питання [1, с.27-34].

Постійне порушення правил гри між елітами ще більше поглиблює кризу легітимності політичної влади, а невизначеність діяльності того чи іншого політичного інституту призводить до того, що власне інститути як ціле не складаються, що й поглиблює „дисфункцію окремих демократичних інститутів” [2, с.153].

Подолання дисфункцій нестійких формалізованих і неформалізованих інститутів демократії лежить у площині посилення прозорості правил гри між елітами, включення принципу політичної відповідальності, в процедурі діяльності політичних акторів, що могло б служити способом „стримування і часткової нейтралізації цих енергій”.

Делегування повноважень і готовність підкорятися утворюють політичну довіру, з якої уже випливають такі феномени, як легітимність/нелегітимність, згода/незгода, підпорядкування/непокора, законопослушність/аномія і т.д. Цей стан у соціології політики П'єра Бурд'є отримав назву політичного капіталу. „Політичний капітал є формою символічного капіталу, кредитом, заснованим на вірі й визнанні, точніше, на численних кредитних операціях, за допомогою яких агенти наділяють людину (чи предмет) тією самою владою, яку вони за ним визнають” [1, с. 208].

Безумовно, політичний капітал являє собою деяку судину, заповнена довірою, численними кредитами з боку суспільства, що постійно балансує, розгойдується, поступово втрачаючи свій зміст. Якщо сума довіри (політичний капітал) перевищує необхідний мінімум, то система інституцій може спокійно виконувати свої владні функції. Якщо ж капітал починає вихлюпуватися, довіра падає нижче деякої критичної точки, тобто починає домінувати недовіра до владних інституцій майже на всіх рівнях, і ефективність прийнятих державних рішень падає до нуля.

Але як же бути з цією судиною інституцій в епохи системних трансформацій? Адже очевидно, що кредитний аванс необхідно повертати з відсотками в гранично короткий термін. А якщо використовуються непопулярні заходи, очікування поліпшення добробуту не виправдуються, більш того декларовані реформи так і не відбуваються, а демократичні інституції, крім розчарування

від нескінченної балаканини, нічого не приносять простим громадянам?

Відповідь очевидна – зниження довіри до критичної точки і нижче її призводить до зростання критичної маси недовіри, а, значить, і делегітимації політичних інститутів влади, неприйняття на різних рівнях суспільної свідомості, що може й спричинити спочатку урядову кризу, потім – політичну, і, нарешті, державну.

Тому очевидно, що політичний капітал не є чимось незмінним і має свої різновиди. До одного виду політичного капіталу відносять вірування й традиції, до іншого – капітал, придбаний у результаті діяльності формалізованих структур влади. І, нарешті, третій – це те, що П. Бурд’є називає, запозиченим політичним капіталом. Він підкреслює, що це є особистий капітал, котрий пов’язаний із особистісними характеристиками агента влади, тобто з його харизмою, і який зникає разом із зникненням (частіше політичним, аніж фізичним) носія цього капіталу. П. Бурд’є говорить про партійні посади як приклад такого капіталу, але хіба інститути державної та політичної влади не є те ж саме? „Об’єктивація політичного капіталу забезпечує відносну незалежність стосовно електорального санкціонування, замінюючи пряме домінування над людьми і стратегію особистого інвестування („платити за себе”) опосередкованим домінуванням, що дозволяє тривалий час утримувати власників посад” [1, с. 216].

Цей кредит довіри дається суспільством в умовах гострої кризи, і він може бути раціональним за своїм характером або ірраціональним, наприклад, просте неприйняття існуючого політичного режиму й прагнення до змін як таких, незалежно від їхнього змісту. У будь-якому випадку (раціональному чи ж ірраціональному) цей капітал є лише аванс, котрий треба постійно і інкрементально підкріплювати. Але цей запозичений капітал політичних інституцій носії капіталу також можуть розтрачувати дуже швидко. Так РУХ, який мав величезний кредит довіри завдяки своїй позиції щодо української незалежності, комуністичного режиму і харизмі свого лідера В.Чорновола, на наших очах його поступово втратив. Такий же шлях пройшли й інші досить потужні актори та політичні інститути впродовж усіх років незалежності. Поступово втрачають свої капітали новостворені інституції: парламент, президент, нові суспільно-політичні організації, які з’явилися у процесі Євромайдану.

Масштаби політичного капіталу визначають рівень сприйнятливості суспільства й індивідів до імпульсів, що виходять від владних інституцій. Ця сприйнятливість до імпульсів, як зверху, так і знизу є петля зворотного зв’язку, основою якої є політичний капітал. Останній входить у вигляді очікувань і вимог у „чорну скриньку” політичної системи і трансформується у вигляді наказів, нормативних актів, що є поточною політикою [3, с. 91].

Якщо суспільство реагує на імпульси, що йдуть зверху, то це означає, що кредит довіри не вичерпаний і може навіть зростати: добровільно платяться податки, оплачуються комунальні послуги, не порушуються прийняті норми поведінки і так далі [4, с.30]. Влада може в таких ситуаціях використовувати метод пряника, знижуючи податки, підвищуючи пенсійні фонди, інвестуючи у перспективні галузі виробництва [5, с.37]. Ці всі заходи дозволяють ще більше нарощувати вже існуючий політичний капітал. Водночас успішна нормальна реальна політика зовсім не означає, що партія, що проводила її, на чергових виборах залишиться при владі.

Але, якщо сприйнятливість суспільства діяльності політичних інститутів падає нижче критичної точки, то імпульси „зверху” позбавляються первісного змісту, ігноруються розпорядження, провокуються протестні настрої аж до їхньої інституціоналізації, тоді влада готова починати масштабні активні примусові заходи тиску на суспільство [6, с. 127]. Але, як правило, політичний капітал інституцій узагалі критично зменшується, що призводить до розпаду петлі зворотного зв’язку [7, с. 19].

Складовою петлі зворотного зв’язку є і імпульси, що йдуть знизу до влади, тобто сигнали на вході до „чорної скриньки” політичної системи [8, с.21]. Якщо влада здатна сприймати ці імпульси і зберігати постійний обмін інформацією, то система працює і здатна до самокорекції, але, якщо потоки інформації фрагментовані й не перетворені на адекватні рішення, то система поступово розпадається [9, р. 686].

Сприйнятливості системи до імпульсів „знизу”, рівень відкритості багато в чому залежить від характеру взаємин між різними структурами політичної влади, принципами їхнього формування, тобто закритості/відкритості системи. У політологічній літературі мова в таких випадках, як правило, йде про політичні режими. Прийняті типології, незважаючи на їхнє

різноманіття, приймають як універсальний критерій ступінь відкритості/закритості в якості сутнісного і відповідно до нього виділяються тоталітарні, авторитарні та демократичні режими. Останнім притаманна свобода інформації, публічне обговорення соціальних проблем, регулярність виборів основних політичних інститутів, відповідальність політичної еліти. Все це в сукупності сприяє постійному заповненню політичного капіталу, що має таку властивість, як нестійкість і, „який може бути збережений ціною безупинної праці, що необхідний, як для нагромадження кредиту, так і для того, щоб уникнути його втрати” [1, с.210]. Але в той же час далеко не завжди прозорість політичних інститутів демократії залишається незмінною і час від часу вони також стають глухими до імпульсів знизу. Більш того, така непрозорість стає навіть більш стійкою в перехідних режимах, аніж в умовах явно недемократичного режиму.

Водночас існує стійка тенденція кризи соціального капіталу владних інститутів, підвищення закритості еліт, несприйнятливості до імпульсів як „зверху”, так і „знизу” і, нарешті, поширення „політичного зубожіння” – того, що Ж. Бодрійяр назвав „кінцем політики”. У процесі розвитку інституціалізації й зростання мобілізаційного апарату „на практиці й у настроях безперервно підсилюється вагомість імперативів, пов’язаних із відтворенням владного апарату і пропонованих його представникам посад, що „прив’язує” тих, хто їх займає, усякого роду матеріальними й символічними інтересами, на шкоду імперативам прагнення до досягнення цілей, проголошених апаратом” [1, с. 216].

Ці тенденції набирають силу, не зважаючи на наявність витончених систем державних технологій маніпулювання. У той же час інформаційні технології роблять суспільство ще більш плюралистичним, змінюють свідомість індивідів, на яких спрямовані ці технології, і підсилюють їхню здатність до опору можливим соціальним і політичним маніпуляціям.

Прагнення підсилити сприйнятливості населенням імпульсам зверху відповідно до очікувань владних структур спокушає їх використовувати тверді і навіть силові заходи для слухняності, але, як правило, такі заходи не користаються масовою підтримкою в суспільстві, а відтак ще сильніше дестабілізують політичну систему й виснажують політичний капітал, що, у

підсумку, може призвести до соціальної катастрофи.

На жаль, результати опитувань весни 2014 р., проведених КІСД, свідчать про великий рівень впевненості населення, що Україна рухається у неправильному напрямку. На початку травня цього року серед мешканці материкової території України вважали, що справи в Україні йдуть у правильному напрямку – 20 %, у неправильному напрямку – 60 %, не змогли дати певної відповіді – 20 % [10]

Але головна дилема демократичного переходу посткомуністичного типу потребує часу й наполегливої праці урядів і президентів. Тому для переходу до консолідованої демократії політичній еліті України необхідно виробити процедурний консенсус і щодо президентських, і щодо парламентських виборів та зробити все можливе, щоби не посилювати сумнів відносно проведення виборів за Конституцією. Це – необхідна, але лише мінімальна вимога для успішного переходу до консолідованої демократії, котра й містить у собі структурну стабільність. Для подальшого просування у цьому напрямку необхідно: а) проводити поступово демократичну інституціалізацію (не зважаючи на домінування паразитарної та кримінальної політичної бюрократії – тільки поступове впровадження норм права буде звужувати її впливи); б) позитивно використовувати наслідки економічного колапсу, що є вже самостійно діючим домінуючим чинником для зменшення бюрократичної корупції, серед іншого найефективнішим чинником може стати легалізація тіньового капіталу та поліпшення інвестиційних умов; в) запровадження політики широкого міжрегіонального діалогу з метою створення нового суспільного договору; д) провести позачергові вибори до Верховної Ради на підставі вже діючих виборчих законів; ж) після парламентських виборів поступово реформувати виборчу систему, удосконалюючи деякі законодавчі положення щодо політичних партій, виборчих комісій. Такі заходи можуть зберегти як стабільність суспільства через розвиток її складових – легітимність політичної влади, накопичення політичного капіталу всіма головними політичними акторами, так і стимулювати подальше просування до встановлення демократичного режиму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурдьє П. Соціологія політики/ П. Бурдьє. – М.: Пер. с фр.; сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко. — М.: Socio-Logos, 1993. – 320 с.
2. Дискин И. Е. Социальный капитал в глобальной экономике/ И. Е. Дискин // Общественные науки и современность. – 2003. – № 5. – С. 150–159;
3. Лісеєнко О. Динаміка політичного капіталу в Україні / О. Лісеєнко // Політичний менеджмент. – 2005. – № 1. – С. 90–96;
4. Степаненко В. Социальный капитал в социологической перспективе: теоретико-методологические аспекты исследования / В. Степаненко // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2004. – № 2. – С. 24-41;
5. Стрельникова Л. В Социальный капитал / Л.В. Стрельникова // Общественные науки и современность. – 2003. – №2. – С. 33-41;
6. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулман // Общественные науки и современность. – 2001. – № 3. – С.121-139.
7. Галкин А.А. Власть и политический капитал / А.А Галкин. // Политика – 2013- № 4- С.6-22.
8. Шихирев П.Н. Природа социального капитала: социально-психологический поход / П.Н. Шихирев // Общественные науки и современность. – 2003. – № 2. – С. 17-32.
9. Bealey, F. Stability and Crisis: Fears About Threats to Democracy / F. Bealey // European Journal of Political Research. – 1987. – Vol. 15. – No 6. – P. 687–715.
10. Хмелько О. Чи у правильному напрямку зараз ідуть справи в Україні? [Електронний ресурс] / О. Хмелько - Режим доступу – <http://www.kiis.com.ua/?lang=rus&cat=reports&id=343&page=1>

УДК 321.02 :323

Гайко О. С.

РФ Національного інституту
стратегічних досліджень у м. Харкові

СПЕЦИФІКА І ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ

Розглядається специфіка українського політичного режиму крізь призму приватизації державних інститутів політичними гравцями та його перспектива при існуючих внутрішніх і зовнішніх загрозах. Представлена критика наздоганяючої моделі розвитку українських політичних інститутів.

Ключові слова: політичний режим, демократія, політичні гравці.

Гайко О. С.

СПЕЦИФИКА И ПЕРСПЕКТИВЫ УКРАИНСКОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО РЕЖИМА

Рассматривается специфика украинского политического режима сквозь призму приватизации государственных институтов политическими игроками и его перспективы при существующих внутренних и внешних угрозах. Представлена критика догоняющей модели развития украинских политических институтов.

Ключевые слова: политический режим, демократия, политические игроки.

Gaiko O.

SPECIFIC AND PERSPECTIVES UKRAINIAN POLITICAL REGIME

Specificity of the Ukrainian political regime through the lens of the privatization of public institutions and political players and its prospects under the existing internal and external threats are discussed. Catch-up model of development of Ukrainian political institutions is criticized.

Key words: political regime, democracy, political players.